

Η ΧΕΙΡΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ ΤΟ ΚΕΝΤΗΜΑ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΛΑΪΚΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ¹

Στα ελληνικά λαϊκά παραμύθια —εκφραστικά απεικασματα της πραγματικής ζωής— έχουμε, όπως είναι εύλογο, συχνές αναφορές και σε χειροτέχνες και σε χειροτεχνήματα. Τα τελευταία είναι συνήθως απλά χρηστικά αντικείμενα και σε κάποιες ιδιαίτερες περιπτώσεις τα υλικά ή το περίτεχνο της κατασκευής τους τούς δίνουν εξαιρετικό χαρακτήρα. Έτσι γίνεται λόγος για ένα χρυσό κλουβί,² μια ασημένια καρέκλα³ ή ένα χρυσό αμάξι, παρόμοιο δύσκολο να βρεθεί άλλο σ' όλη την Οικουμένη⁴ ή ακόμη βαρύτιμα είδη ένδυσης, όπως πχ. χρυσοκεντημένες ασήκωτες από το πολύ χρυσάφι φορεσιές.⁵ Ποιό ενδιαφέρουσες και μερικές φορές εντυπωσιακές είναι οι αναφορές, όχι πολύ συχνές, όπου περιγράφεται αναλυτικά το χειροτέχνημα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η ζώνη της γοργονοβασιλίσσας —ένα λουρί βουτηγμένο στα διαμάντια και στα μαργαριτάρια κι απάνω στο λουρί ζωγραφισμένα με μαργαριτάρια ψάρια και γοργόνες⁶— και το κρεββάτι κάποιου βασιλιά — ένα μαλαματένιο κρεββάτι, στολισμένο με κάθε λογής πλουμίδια, ανθρωπάκια, λουλούδια, που μοιάζανε σαν ζωντανά, έλεγες πως κελαηδούνε.⁷ Οι περιγραφές αυτές προκαλούν παρενθετικά την παρατήρηση, ότι και οι δύο παραπέμπουν και σε βυζαντινή αυτοκρατορική λαμπρότητα, οικεία στους νεοέλληνες από τις απεικονίσεις εξεχόντων ή θείων προσώπων κατά τους κανόνες της αγιογραφίας.⁸ Το κρεββάτι μάλιστα θυμίζει χρυσές κατασκευές στις αίθουσες υποδοχής στο παλάτι του βυζαντινού αυτοκράτορα στην Κωνσταντινούπολη. Ειδικότερα έρχεται στο νου ο ίδιος ο αυτοκρατορικός θρόνος —ο λεγόμενος Σολομώντειος— χρυσός κι αυτός και διακοσμημένος με θηρία και πουλιά, που χάρις σε κάποιο μηχανισμό διέθεταν και κίνηση και φωνή.⁹ Από όλα τα χειροτεχνήματα πάντως που παρουσιάζονται σε παραμύθια, αυτά που συναντώνται συχνότερα είναι τα θαυμαστά φορέματα, που διαθέτουν οι ωραίες των παραμυθιών και μάλιστα εκείνα τα τρία, που αναφέρονται και αλλού συνήθως όμως από την πλειοψηφία συνδέονται συνειρμικά με την περισσότερο δημοφιλή Σταχτοπούτα:¹⁰ πρόκειται βέβαια για τα φορέματα, που είχαν κεντημένα πάνω τους τον κάμπο με τα λούλουδα, τη θάλασ-

σα με τα ψάρια και τον ουρανό με τ' άστρα.¹⁰ Είναι μάλιστα τόσο γνωστά αυτά τα φορέματα, που η θεματολογία της διακόσμησής τους –σχετική οπωσδήποτε και με γενικότερα οικείες εικόνες και φραστικά σχήματα– έχει περάσει στον καθημερινό νεοελληνικό λόγο. Λέμε πχ. όταν κάτι είναι πολύ στολισμένο ότι *έχει επάνω του τον κάμπο με τα λούλουδα* ή όταν κάποιος έχει παράλογες απαιτήσεις λέμε ότι *ζητάει τον ουρανό με τ' άστρα*.

Ο κατασκευαστής των χειροτεχνημάτων που παρουσιάζονται στα παραμύθια, άντρας ή γυναίκα, δεν αναφέρεται πάντα. Η μνεία του εξαρτάται από το βαθμό που αυτό ενδιαφέρει την όλη πλοκή του μύθου. Η «χρυσοχέρα» γυναίκα πάντως είναι αντικείμενο θαυμασμού και εκτίμησης και συχνά ένας από τους κύριους θετικούς χαρακτήρες. Αυτό βέβαια είναι απόλυτα δικαιολογημένο, αφού απηχούνται γενικότερες αντιλήψεις και θέσεις. Και εδώ θα πρέπει να θυμηθεί κανείς, ότι η γυναικεία χειροτεχνία είναι γενεσιουργός παράγοντας της κοινωνίας που εκφράζουν τα ελληνικά λαϊκά παραμύθια. Τα δημιουργήματά της –υφαντά, έργα ραπτικής, πλεκτά, κεντήματα– καλύπτουν βασικές καθημερινές απαιτήσεις και αποσκοπούν ταυτόχρονα και στην ικανοποίηση και της σταθερά υπαρκτής ανάγκης του ανθρώπου για το ωραίο. Έτσι υπάρχουν συχνές αναφορές στις χειροτεχνικές ασχολίες των γυναικών. Η επεξεργασία πρώτης ύλης για την κατασκευή νήματος, η υφαντική και το ράψιμο είναι αυτά που μνημονεύονται συχνότερα και περιλαμβάνονται δεδομένα στις γυναικείες γνώσεις. Τό ίδιο θεωρείται και το κέντημα, αλλά η αριστοτεχνική επιτυχία σ' αυτό τονίζεται περισσότερο και προβάλλεται σαν ιδιαίτερο προσόν, ίσως γιατί στο κέντημα η προσωπική συμβολή είναι θεμιτή και ευχερέστερη και αποδίδει άλλοτε άλλους καρπούς.

Ακόμη στα ελληνικά λαϊκά παραμύθια – αντικατοπτρισμό της κοινωνίας που τα αφηγείται – ασχολούνται με τη χειροτεχνία, και συχνά με εξαιρετικές επιδόσεις, όχι μόνο απλές επιδέξιες γυναίκες για την οικοσκευή τους ή για βιοπορισμό, αλλά και μοσχοαναθρεμμένες και πλούσιες αρχοντοπούλες ή και βασιλοπούλες ή γυναίκες προικισμένες με εξαιρετικά – κάποτε μαγικά – χαρίσματα. Υπάρχουν μάλιστα περιπτώσεις, που ένα θαυμάσιο εργόχειρο λειτουργεί σαν αφορμή ή σαν κύριο κριτήριο για να εκτιμηθούν όλα τα χαρίσματα αυτής που το 'φτιαξε.

Μια γενική και χαρακτηριστική αναφορά υπάρχει σε παραμύθι από τη Σκιάθο, όπου της *θάλασσας η θυγατέρα* προσπαθώντας να ενταχθεί στην ανθρώπινη κοινωνία και να παντρευτεί ένα καπετάνιο, μέσα

στις καθημερινές δουλειές της έχει να τηγανίσει ψάρια, να διαστεί (να ετοιμάσει το στημόνι για να υφάνει στον αργαλιό), *πανίν*, να κόψει *φορέματα*.¹² Ενώ σε ποντιακή παραλλαγή του παραμυθιού για τους Δώδεκα Μήνες η επιτηδειότητα της ηρωίδας στο γνέσιμο λειτουργεί καθοριστικά για τη θετική αντιμετώπισή της.¹³ Μια βασίλισσα κλώθει μόνη της λινάρι, για να καλύψει στα γρήγορα και μυστικά τις ανάγκες τεχνάσματός της σε παραμύθι από το Μόλυβο της Μυτιλήνης.¹⁴ Αλλού, σ' ένα σμυρναϊκό παραμύθι, τα χρυσά εξαρτήματα ρόκας –*το χρουσό ρόκο, το χρουσό ροκόκο και το χρουσό ροκοκέφαλο*– και η πολύχρονη αναζήτησή τους γίνονται πρόφαση αναβολής και βασική δοκιμασία γάμου για τον γαμπρό από βασιλοπούλα, που θα τα χρησιμοποιούσε η ίδια.¹⁵ Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το περιγελαστικό ύφος και το κέφι με το οποίο ο παραμυθός ή η παραμυθού από τον Μόλυβο Μυτιλήνης παρουσιάζει το *κοπάνισμα*, το *κλώσιμο* και το *τυλιγάδιασμα* του λιναριού – καθαρά γυναικείες δουλειές – να επιβάλλονται από μια μυαλωμένη ομορφονιά δίκην ποινής σε βασιλιά, στο βεζύρη του και σ' έναν πασά του, γιατί ο πρώτος τόλμησε να επιβουλευτεί τη συζυγική πίστη της. Αναγκάστηκαν να δουλέψουν και οι τρεις μαζί περιορισμένοι σε μια στέρνα για αρκετό διάστημα και σε τέτοιο επιβεβλημένο ρυθμό, που με τα *φλουριά που κέρδισε* η κοπέλλα αγόρασε *χωράφια, αμπέλια, ζειντενίκια* (δηλ. ελαιώνες) *κι ένα σωρό πράματα* κι έγινε *πρώτη αρχόντισσα χωριού*. Για να πετύχουν μάλιστα οι έγκλειστοι την απελευθέρωσή τους έδωσε ο βασιλιάς στον άντρα της το μισό του βασίλειο και την πρωτοκαθεδρία, κι από μάγειρας που ήταν έγινε *πρώτος βασιλέας κι η γυναίκα του βασίλισσα και ζουν και βασιλεύουν ως τα σήμερα!*¹⁶

Μια όμορφη ανυφάντρα ερωτεύεται σε δημοτικό τραγούδι ο ήλιος, γοητευτικό κι αυτός πρόσωπο των ελληνικών λαϊκών παραμυθιών:

*Ο ήλιος βγαίνει την αυγή και βγαίνει μαραμένος
καί η μάνα του τον ερωτάει κι η μάνα του τού λέει:
– Ήλιε μου, τι 'σαι κίτρινος, και βγαίνεις μαραμένος;
Ήλιε μ', με τ' άστρια μάλωσες και με το νιό φεγγάρι;
Ήλιε μ', με τον αυγερινό, που πάει κοντά στην πούλια;
– Ούτε με τ' άστρια μάλωσα, ούτε με το φεγγάρι,
ούτε με τον αυγερινό, που πάει κοντά στην πούλια.
Μάνα μ', μια κόρη που είδα γω στον αργαλιό και υφαίνει
μ' εξήνταδύο ποδαρικά, σαρανταδύο καρέλια,
εκείνη με βαλάντωση, εκείνη με μαραίνει.¹⁷*

Στίς γενικές αναφορές στο κέντημα συναντάμε σε Αθηναϊκά παραμύθια μια βασιλοπούλα που κεντούσε στο τελλάρο¹⁸ και μια άλλη που διακεντούσε για τον πατέρα της – που 'λειπε στον πόλεμο – ένα χρυσό μαντήλι να του το χαρίσει όταν επιστρέψει,¹⁹ ενώ άλλες βασιλοπούλες διαβάζουνε και διακεντάνε.²⁰ σε Μικρασιατικό παραμύθι βασιλοπούλα που κακοτύχησε καθότανε μέσα στο σπίτι, κένταγε και πήγαινε η πεθερά της και τα πούλαγε στην πόλη.²¹ Γεγονός που προϋποθέτει κάποια συστηματική σχετική γνώση και πείρα παρά την αρχοντική καταγωγή της. Αυτό ακριβώς μαρτυρείται σε παραμύθι από τον Μόλυβο Μυτιλήνης, όπου αρχοντοοικογένεια έχει γυιό που έμαθε γράμματα και κόρη που έμαθε γράμματα, έμαθε κεντήματα, ώσπου να γίνει δεκαπέντε χρονών τα 'μαθε όλα. Η «παιδεία» που παίρνει η συγκεκριμένη «κόρη» είναι πραγματικά εξαιρετική αφού στα δημοτικά τραγούδια κατά κανόνα τα κορίτσια παραδίδεται ότι μαθαίνουν μόνον κέντημα ή ξόμπλι ή πλουμί, όπως αναφέρεται συνήθως.

*Έχω γυιό στα γράμματα,
κόρη στα ξομπλιάσματα.
Αν προδεύσουν και τα δυό,
καλή μάνα θά εμμαι εγώ.
λέει νανούρισμα από τη Γορτυνία.²²*

Ενώ σε παινέματα της νοικοκυράς σε κάλαντα από την Αγόριανη λέγανε

*Καλότυχη, καλόμοιρη, με γυιό, με δυχατέρα.
Ο γυιός από τα γράμματα κι η κόρη απ' τα πλουμιά
κι αντάμωσαν τα δυό μαζί στη μέση στην αυλή σου.
Χαμογελάει το σπίτι σου, χαμογελάει η αυλή σου.
Να στήσης άστρο φλάμπουρο στη μέση στην αυλή σου,
να τρων, να πίν'νε οι φίλοι σου, να σκάζουν οι γι-οχτροί σου.²³*

Και σε παραλλαγές στιχουργήματος²⁴ για δυο ξαδέρφια σε αναφορές στην παιδεία τους το κορίτσι μαθαίνει μόνο κέντημα και σε μια μόνο περίπτωση ξεπερνάει το αγόρι σε γνώσεις, που σημαίνει ότι μαθαίνει και γράμματα

*Ο Γιάννος και η Μαρουδιά σ' ένα σκολειό διαβάζαν,
σ' ένα σκολειό, σ' ένα χαρτί, σε μια χρυσή φυλλάδα.*

*Γιάννος μαθαίνει γράμματα και η Μάρω τα κεντήδια.*²⁵

ή

*Ο Γιάννης με την Μαριανή σ' ένα σκολειό διαβάζαν,
σ' ένα σκολειό, σ' ένα χαρτί, σ' ένα μοναστηράκι,
ο Γιάννης εις τα γράμματα κι η Μαριανή στο ξόμπλι.*²⁶

Ενώ σε παραλλαγή από το Καστρί Κυνουρίας

*Ο Γιάννος και η Μαρουδιά σ' ένα σκολειό παγαίνουν,
η Μάρω 'μαθε πλειότερα κι αναγελάει το Γιάννο.*²⁷

Το ότι τα μορφωμένα κορίτσια ήταν η εξαίρεση του κανόνα επιβεβαιώνεται και από τον τρόπο αναφοράς σε βασιλοπούλα αθηναϊκού παραμυθιού, που ένας *συμβουλάτορας* του πατέρα της *εμάθαινε γράμματα κι αυτή πια όλο στου μπαμπά της το γραφείο καθότανε σα γραμματισμένη*.²⁸

Στα παραμύθια πάντως υπάρχουνε και κάποιες κοπελιές, που τα καταφέρνουνε χωρίς ειδικές γνώσεις, κυρίως με αρωγό την φαντασία τους και ελάχιστη δεξιότητα:

Μια όμορφη σε παραμύθι από τη Ζάκυνθο ξεκινάει τη ζωή της παίρνοντας απ' το σπίτι της για μοναδικά εφόδια ένα κουβάρι κλωστή και μια βελόνα. Καί βέβαια αποδεικνύονται ό,τι καλλίτερο, αφού ράβοντας μ' αυτά ολόκληρη φορεσιά από κίτρινες μαργαρίτες σαγήνεψε το βασιλόπουλο.²⁹ Όμοια επιτυχία είχε μια κόρη σε παραμύθι από την Τήνο ράβοντας παπαρούνες στο φουστάνι της.³⁰ Εξ άλλου είναι σ' όλους μας γνωστή — και από τον Hans Christian Andersen — η ιστορία της κοπέλλας που με νήμα, που έφτιαξε μόνη της από αγριόχορτα, που μάζευε την *αυγή με το φεγγάρι* έπλεξε *αμίλητη* — θυμηθείτε το *αμίλητο νερό* — πολυάριθμα πουκάμισα. Τα εργόχειρά της αυτά ήταν το μοναδικό μαγικό φάρμακο που βοήθησε τ' αδέλφια της — μεταμορφωμένα ως τότε σε πουλιά — να ξαναπάρουν την ανθρώπινη μορφή τους.³¹

Ιδιαίτερα γοητευτικές είναι οι μνείες σε κεντήστρες και κεντήματα με εξαιρετικό ταλέντο, που μερικές φορές μάλιστα εμπνέονται απ' το περιβάλλον, αυτοσχεδιάζουν και χρησιμοποιούν το κέντημα ως μέσον προσωπικής γραφής. Τρεις βασιλοπούλες σε Κυπριακό παραμύθι κέντησαν τα τρία θαυμαστά φορέματα, που αναφέρθηκαν και στην αρχή, δηλ. τον *κάμπο με τα λούλουδα*, τη *θάλασσα με τα ψάρια* και τον *ουρανό με τ' άστρα*. Όλα μάλιστα ήταν τόσο αραχνούφαντα που χω-

ρούσαν αντίστοιχα σ' ένα καρύδι, σ' ένα φουντούκι και σ' ένα αμύγδαλο.³² Τό τελευταίο χαρακτηριστικό παραπέμπει ασφαλώς στη μαγεία, αλλά και σε εξαιρετικά λεπτά υφάσματα, ανατολίτικα προϊόντα, περίφημα γι' αυτήν τους την ιδιότητα και κατά την αρχαιότητα και κατά την βυζαντινή περίοδο, αλλά και σήμερα.³³

Σε παραμύθι από τη Νίσυρο η θέα βασιλικού περιβολιού μέσ' από μαγικό παράθυρο προκαλεί σε κόρη την επιθυμία να *πάρει το πλουμί της και να κάτσει να πλουμίζει*.³⁴

Σε παραμύθι της Αίνου η *κόρη της θάλασσας* κεντάει, παίρνοντας μέρος σ' ένα είδος διαγωνισμού με θεσμοθέτη το βασιλιά, τον ωραιότερο πέπλο απ' όλες τις γυναίκες της χώρας που είχε απάνω τη *θάλασσα με τα ψάρια και τα καράβια*.³⁵

Γάμο με βασιλόπουλο πέτυχε η ηρωίδα παραμυθιού από την Κύπρο, επειδή όταν τη ρώτησαν, τι δουλειές ξέρει να κάνει *Τους είπεν ότι ξέρει και πλουμίζει. Εζήτησεν του βασιλέα να της δώσουν ένα κομμάτι βελούδο βυσινί, μετάξι, μαργαριτάρι, χρυσάφι. ...έκατσε κι επλούμισε τον βασιλέα με τον θρόνον του, με την κορόνα του. Όταν το ετελείωσε και το έδωκε στον βασιλέα, αυτός τόσον που του άρεσεν, που έμεινεν ξερός*.³⁶

Μια κοπελιά, σε παραμύθι απ' τον Μόλυβο πάλι παρά την «ευρύτερη» παιδεία της –είναι εκείνη που έμαθε και γράμματα εκτός από κεντήματα– υπάκουη στις επιταγές της ψυχομάννας της κλεισμένη στον οντά της κέντησε, προετοιμάζοντας έτσι την ελευθερία της, με το *χρυσάφι και το τιρτίρι* (το κορδόνι δηλ.) μαζί με άλλα ρούχα που έραβε και κεντούσε κι ένα περίτεχνο μαντήλι με την εικόνα του αγαπημένου της. Ήταν τόσο όμορφο που *έλαμψε κι άστραψε ο κόσμος απ' τα χρυσαφιά και τη 'μορφιά* του κι έγινε αφορμή για αρραβώνα και γάμο.³⁷ Σημάδι αρραβώνα μυστικού ή επίσημου εξ άλλου είναι το κεντημένο μαντήλι –*μαντήλι χρυσοκεντισμένο, μαντήλι χρυσοπλουμισμένο, μαντήλι βαρυξομπλιασμένο*– και στα δημοτικά τραγούδια.³⁸ Μ' αυτή του την ιδιότητα παρουσιάζεται το μαντήλι και στο ποίημα «Τό κέντημα του μαντηλιού» του Ηπειρώτη ποιητή Κώστα Κρυστάλλη (1868-1898), που τα έργα του έχουν ύφος δημοτικών τραγουδιών και όπου

*Στην άκρη του γιαλού Ξανθή κάθεται κόρη
κι ωριόπλουμο λευκό χρυσοκεντάει μαντίλι,
Μαντίλι του γαμπρού του γάμου της κανίσκι*.³⁹

Ένα τριανταφυλλί μαντήλι λεπτοϋφασμένο και κεντημένο απ' τα

χέρια της με *μετάξι και χρυσάφι* χρησιμοποιεί σαν «δόλωμα»-αντίδωρο μητέρα στους επτά γιουούς της, για να τους καταφέρει να κάνουν δύσκολα κατορθώματα σε αθηναϊκό παραμύθι.⁴⁰

Περισσότερο εντυπωσιακή από όλες τις περιπτώσεις δεξιοτεχνίας που ως τώρα αναφέρθηκαν είναι η περίπτωση της Τρισεύγενης, που έχοντας ήδη ένα όμορφο όνομα, γοητευτική και πολύπαθη πρωταγωνιστεί σε ευρύτατα διαδεδομένο παραμύθι. Τα κατάφερε με χρυσάφι και μετάξι και κέντησε όλες τις περιπέτειές της – με εικόνες και στην Αθηναϊκή παραλλαγή με *γράμματα* – πάνω σε *χρυσό μαντήλι*, και τότε έστειλε μήνυμα στο βασιλιά άντρα της κι έδωσε μ' αυτή την επιπόηση τέλος στα βάσανά της.⁴¹

Πάντως προσωποποίηση του πιο χαρισματικού θηλυκού, και ως προς την χειροτεχνική δεξιότητα, αλλά και γενικότερα, πρότυπο ευαισθησίας και καλλιέργειας, είναι η ηρωίδα σμυρναϊκού παραμυθιού η βασιλοπούλα Ροδογάλη με όνομα, που αποδίδει την ομορφιά της: *πεντάμορφη σαν τριαντάφυλλο και άσπρη σαν το γάλα*.⁴²

Τα πρωινά ηδιάβαζε και ησεργιανούσε με το αλόγατό τση στην εξοχή. Ακόμα και ηζουγράφιζε. Τ' απογέματα η πριγκιποπούλα ηκαθούτανε στην κάμαρά τσης, πότε ήπαιζε την άρπα τσης και πότε ηκεντούσε στο τελάρο τσης όμορφα κεντήματα, με μεταξωτές κλωστές και τιρτίρια (κορδόνια), που ηθαρούσες πως δεν ηγενούντανε από ανθρώπινα χέρια. Τήν άλλη μέρα πάλε, ύφαινε στον αργαλειό τσης, πανί μεταξωτό για να κάνει τση νυφικές τση ρόμπες και τα σεντόνια τσης, άμα θα παντρευούτανε με το πριγκιπόπουλο, που θα ήθελε για άντρα τσης. Και τα πανιά που ύφαινε για τσοι νυφικές τση ρόμπες και τα σεντόνια τσης, ήτανε λογιώ λογιώ ντεσένια (σχέδια). Όμορφες κοπέλες με όμορφα παλικάρια μέσα σε πρεβόλια με πούλουδα, παπόρια που ταξιδεύανε σε θάλασσες φουρτουνιασμένες, πουλιά να πετάνε απάνω σε κορφές βουνώνε χιονισμένες και άλλες ζουγραφίες, ό,τι ησκαρφιζούτανε ο νους τσης εκείνη την ώρα που ύφαινε, για ηκένταε. Ήπλεχε όμορφα πιτσιλία και ατριντέδες (δαντέλες για την άκρη ή για ενδιάμεση διακόσμηση υφάσματος) απάνω σε κουσιά με μασέτες πιασμένα με χρωματιστές κεφαλωτές καρφίτσες (ξύλινες βάσεις-τελάρια με ξυλάκια και καρφίτσες, όλα ειδικά για κατασκευή δαντέλας), που ηθαρούσες πως αυτά τα τορσόνια (δαντέλες, εργόχειρα) ήτανε τση μηχανής (όπου φαίνεται πως την εποχή, που δημιουργήθηκε το παραμύθι αυτό, το μηχανοποίητο ήταν ακόμα κάτι το θαυμαστό για το αφεγάδιαστο της κατασκευής του).

Η παραμάνια τσης, ηκαθούτανε πάντα ομπροστά στα γόνάτά τσης,

απάνω στο χαλί και τση 'στορούσε ιστορίες και παραμύθια. Τση 'λεγε για το όμορφο βασιλόπουλο, που μια μέρα θα ηερχούτανε να τηνε πάρει από πολύ αλαργινή χώρα, να τηνε πάει στο χρουσό του το παλάτι, να τηνε κάνει βασίλισσα, όπως τση ταιριάζει, στην γνώση και την ομορφιά τσης.

Τέλος με την επιθυμία να ενσωματωθούν κάτω κάποιο τρόπο, όσα μέχρις εδώ επισημάνθηκαν στο ιστορικό κοινωνικό τους πλαίσιο, αξίζει να παρατεθεί η εικόνα μιας μορφής από την ίδια εποχή και από τον ίδιο χώρο με αυτόν των παραμυθιών. Αποδίδει ένα είδος αντίποδα όσων μέχρι τώρα αναφέρθηκαν: ένα κορίτσι που προσπαθούσε να κεντήσει σαν στα παραμύθια. Πρόκειται για το Δεσποινιώ ήρωίδα διηγήματος του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη.

Δεν ήτο ανηρ, όχι, το υποκείμενον της τόσης μερίμνης της. Ήτο γυνή, ή μάλλον κόρη, ως αυτή. Ήτο το Μαλαμώ του παπα-Γιαννάκη. Η αντίζηλός της εις το χωρίον. Αντίζηλός της εις τα κεντήματα, εις τα προικιά, εις την αρχοντιάν. Εφημίζετο ως πολύ ευφυής και εφευρετική εις τα κεντήματα. Εν ώρα γάμου κ' εκείνη, καθώς αυτή, δεν έπαυε καθημερινώς να ετοιμάζει τα προικιά της. Εως τώρα παραδεδεγμένα κεντήματα δια τας κόρας όλου του χωρίου ήσαν οι κλάρες, τα λουλούδια, τα πουλάκια, τα ροΐδα, τ' αστεράκια, το φεγγάρι και ο ήλιος. Αλλά πως να φθάσει τις ν' ανέλθη εις το ιδεώδες των παραμυθιών; Πως να ζωγραφήση κεντητά «τον ουρανό με τ' άστρα, τη γης με τα λούλουδα, τη θάλασσα με τα καράβια»; Εσχάτως είχε διαδοθή ότι το Μαλαμώ του παπα-Γιαννάκη έβαινε προς το ιδεώδες τούτο, και αν δεν ημπορούσε να κεντά όλον τον ουρανό, την γήν και την θάλασσαν, με όλα τα άστρα, τα λούλουδα και τα καράβια, κατώρθωσε τουλάχιστον να κεντήση γωνίαν ουρανού με άστρα, γωνίαν γης με λούλουδα, και γωνίαν θαλάσσης με ολίγα καράβια. Ας ήτο και τόση μόνον γωνία ουρανού, όσην ανατείνουσα αυτή το όμμα εθεώρει από το μπαλκονάκι της, τόση γωνία γης, όση κατήρχετο εις τον κρημνόν κάτω από το σπιτάκι της, και τόση γωνία θαλάσσης, όσην περιέκλειε το μικρόν λιμανάκι, με τα δύο τρία καραβάκια του, με τας τέσσαρας βρατσέρας, τα τρία κότερα και την εικοσάδα λέμβων των αλιευτικών. Το κατόρθωμα ήτο μέγα.⁴³

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Οι σκέψεις που εκτίθενται στο άρθρο ανακοινώθηκαν –σε συντομευμένη εκδοχή– στην ημερίδα *Λαϊκός πολιτισμός: χειροτεχνήματα, παραμύθια, που* οργανώθηκε στο Πολιτιστικό Κέντρο του Δήμου Αθηναίων «Μελίνα Μερκούρη» στα πλαίσια Πανελληνίας Έκθεσης Χειροτεχνίας με αφητηρία-αφορμή το βιβλίο της συγγραφέως στις *Ίλιες, τις Μπίλιες, τις Αλαμαλακούσιες* το Δεκέμβριο του 1996.
2. Βλ. ΚΩΣΤΑ ΚΑΦΑΝΤΑΡΗ, *Ελληνικά Παραμύθια*, τ. Α' και Β' Αθήνα 1988 (στο εξής ΚΑΦΑΝΤΑΡΗ Α' ή Β') πχ. Β' 114. για μια συνολική συνοπτική προσέγγιση των παραμυθιών βλ. ΑΝΝΑ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΙΓΛΗ ΜΠΡΟΥΣΚΟΥ, Επεξεργασία παραμυθιακών τύπων και παραλλαγών ΑΤ 300-499, τεύχη Α' και Β', «Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς 34», Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1999, όπου στη βιβλιογραφία καταγράφονται οι εκδόσεις ελληνικών παραμυθιών.
3. Βλ. ΚΑΦΑΝΤΑΡΗ πχ. Α' 37, σ. 233.
4. Βλ. ΚΑΦΑΝΤΑΡΗ Α' 1, σ. 36.
5. Βλ. ΚΑΦΑΝΤΑΡΗ Α' 89, σ. 518-519.
6. Βλ. ΚΑΦΑΝΤΑΡΗ Α' 42, σ. 276 καθώς και ΜΑΡΙΑΝΝΑΣ ΓΡ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, *Αθηναϊκά παραμύθια*, Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος τ. Α' (1883) και αυτοτελώς «επιθεωρηθέντα και συμπληρωθέντα δημοσιεύονται το δεύτερον υπό Δημ. Γρ. Καμπούρογλου», Αθήνα 1912 και σε πρόσφατη επανέκδοση Αθήνα 1997, στην οποία γίνονται και οι παραπομπές (στό εξής ΜΑΡΙΑΝΝΑΣ ΓΡ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ) σ. 54-55.
7. Βλ. ΚΑΦΑΝΤΑΡΗ Α' 1, σ. 17.
8. Πρβλ. π.χ. όσα κατά την βυζαντινή αγιογραφική παράδοση σημειώνονται στο νεώτερο με βυζαντινά πρότυπα *Έρμηνεία της ζωγραφικής τέχνης Διονυσίου ιερομονάχου του εκ Φουρνά*, έκδοση Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Πετρούπολις 1909· ο συγγραφέας έζησε περί το 1670-1744 και χρόνος συγγραφής θεωρείται το διάστημα 1728-1733 περίπου. Ειδικότερα δεξ τα σχετικά με την απεικόνιση αυτοκρατόρων.
Είναι επίσης γνωστά βαρύτιμα βυζαντινά υφασμάτινα είδη ένδυσης ή διακόσμησης, που ο ενυφασμένος ή κεντητός διάκοσμός τους μνημονεύεται χαρακτηριστικά. Μαρτυρείται π.χ. *χλαμύς έχουσα ρόδα χρυσά* και άλλη στολισμένη *διά κισσοφύλλων μικρών*, ενώ αναφέρεται *χλανίδιον αυτοκρατορικό μετά του γρυπολέοντος και του γρυπαρίου* ή ακόμη *θήλον* (παραπέτασμα) με *γρυπονάγρους* και *θήλον ταγηνάριον*, δηλ. με εικόνα του ομώνυμου πουλιού· βλ. *Κωνσταντίνου Πορφυρογενήτου Έκθεσις της βασιλείου τάξεως*, έκδοση J. Reiske τ. I-II, Bonnæ 1829-1830 (στο εξής *Βασίλειος τάξις*) σ. 227.4, 440.17, 442.3, 581.1, 589.9, 523.15, 20, καθώς και ΒΑΡΒΑΡΑΣ ΚΟΥΤΑΒΑ-ΔΕΛΗΒΟΡΙΑ, *Ο γεωγραφικός κόσμος Κωνσταντίνου του Πορφυρογενήτου* τ. Α' Τα «Γεωγραφικά» Αθήνα 1991 και τ. Β' *Η Εικόνα* Αθήνα 1993 (στο εξής ΒΑΡΒΑΡΑΣ ΚΟΥΤΑΒΑ-ΔΕΛΗΒΟΡΙΑ, *Κωνσταντίνου Πορφυρογενήτου*) και ιδιαίτερα τ. Α' σ. 179, 227.
9. Η *χρυσή πλάτανος*, οι *δύο όλόχρυσοι γύπες* και οι *δύο χρυσοί σφυρήλατοι λέοντες* καθώς και μεταλλικά πουλιά «ζωντάνευσαν» με κινήσεις, βρυχηθμούς και κελαϊδίσματα, όταν κάποιος επισκέπτης γινόταν δεκτός από τον αυτοκράτορα. Η δραστηριότητα αυτή συνεχιζόταν σ' όλη τη διάρκεια της προσέλευσης και της αποχώρησης του επισκέπτη, τον οποίο φυσικά εντυπωσίαζε εξαιρετικά. Πρβλ. *Ιστορική διήγηση του βίου και των πράξεων του Βασιλείου του αοιδίμου βασιλέως στο έργο Οί μετά τόν Θεοφάνην*, Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata,

Symeon Magister, Georgius Monachus, έκδοση IMM. BEKKER Bonnae 1838, σ. 568-569 (στο εξής *Ίστορική διήγησις*). Το όλο κείμενο, —πέμπτο της σειράς *Οί μετά τόν Θεοφάνη*— που είναι γνωστό και ως *Βίος Βασιλείου* ή *Vita Basilii*, αναφέρεται στον Βασίλειο Α΄ τον Μακεδόνα και πιστεύω ότι είναι έργο του εγγονού του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογεννήτου· βλ. σχετικά ΒΑΡΒΑΡΑΣ ΚΟΥΤΑΒΑ-ΔΕΛΗΒΟΡΙΑ, *Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος* ιδιαίτερα τ. Α΄ σ. 82-98. Ανάλογες κατασκευές υπήρχαν και κατά την αρχαιότητα· πρβλ. τα σχετικά με κινούμενη κουκουβιά και πουλιά που κελαιδούσαν (*γλαυξ* και *φθεγγόμενα όρνεα*) σε κρήνη που περιγράφει ο Ήρων ο Αλεξανδρεύς, *Πνευματικά Α΄* 16. Πρβλ. επίσης *Βασίλειος τάξις*, στο κεφάλαιο που επιγράφεται *όσα δεί παραφυλάττειν, δοχής γενομένης έν τῷ μεγάλῳ τρικλινῷ τῆς Μανναύρας, τῶν δεσποτῶν καθεζομένων επί τοῦ Σολομωντείου θρόνου* τ. II, κεφ. 15, σ. 566, όπου τα σχετικά με την ακρόαση επισήμων ξένων στα ανάκτορα. Βλ. ιδιαίτ. σ. 568-569, όπου ο χειρισμός των μηχανημάτων κατά τις φάσεις της τελετής *καί δὴ τούτου* (δηλ. του ξένου) *εἰσελθόντος, πίπτει ἐπ' ἐδάφους προσκυνῶν τοὺς δεσπότας, καὶ εὐθέως αὐλοῦσι τὰ ὄργανα· εἴτα εἰσέρχεται καὶ ἴσταται ἀπὸ διαστήματος τοῦ βασιλικῷ θρόνου καὶ εὐθέως παῖοισι τὰ ὄργανα... καὶ ποιοῦντος τοῦ λογοθέτου τὰς συνήθεις ἐρωτήσεις εἰς αὐτόν, ἄρχονται βρυχᾶσθαι οἱ λέοντες καὶ τὰ ὄρνεα τὰ έν τῷ σέντζῳ, ὁμοίως καὶ τὰ έν τοῖς δένδροισι, ἄδειν ἐναρμονίως· τὰ δε ζῶα τὰ έν τῷ θρόνῳ ἀπὸ τῶν ἰδίων βαθμῶν ἀνορθοῦνται. καὶ έν τῷ ταῦτα οὕτως τελεῖσθαι εἰσάγεται τὸ τοῦ ἔθνικου κανίσκιον ὑπὸ τοῦ πρωτονοταρίου τοῦ δρόμου, καὶ πάλιν μετ' ὀλίγον παῖοισι τὰ ὄργανα, καὶ οἱ λέοντες ἤρεμοῦσι, καὶ τὰ ὄρνεα τοῦ ἄδειν παύονται, τὰ τε θηρία τοῖς ἰδιοῖς τόποις ἐγκαθέζονται...* κλπ. για τις μηχανικές αυτές κατασκευές πρβλ. επίσης *Οί μετά τόν Θεοφάνη*, ενθ' ανωτέρω 73. 6-9, 627. 11-14, 793. 9-12. Βλ. επίσης G. BRETT, *The Automata in the Byzantine «Throne of Solomon»*, *Speculum* 29 (1954) σ. 477-487. Είναι γνωστή εξ ἄλλου και η ἰδιαίτερη εντύπωση που έκαναν όλα αυτά στον Λιουτπράνδο, επίσκοπο της Κρεμόνας και ειδικό απεσταλμένο του Βερεγγάριου και του Όθωνα Α΄ στην Κωνσταντινούπολη στα 949 και 968· πρβλ. J. BECKER, *Die Werke Liudprands von Cremona*, Αννόβερο-Λειψία 1915, *Antapodosis* 1-158.

10. Βλ. εκτός από την Σταχτοπούτα πχ. ΚΑΦΑΝΤΑΡΗ Α΄ 1, σ. 36 ή 18.
11. Η θεματολογία του διάκοσμου απαντά και σε παραλλαγές πχ. ο *Μάης με τα λούλουδα, η θάλασσα με τα κύματα*, βλ. πχ. ΚΑΦΑΝΤΑΡΗ Α΄ 18.
12. ΑΝΝΑΣ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ελληνικά Παραμύθια Α΄, Οι παραμυθοκόρες*, Αθήνα 1991 (στο εξής ΑΝΝΑΣ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ), σ. 34-35 και Γ. ΡΗΓΑ, *Σκιάθου λαϊκός πολιτισμός*, τεύχος Β΄, Ελληνικά 12 (1962) σ. 50-52.
13. Πρβλ. ΣΙΜΟΥ ΛΙΑΝΙΔΗ, *Τα παραμύθια του Ποντιακού λαού, Εκλογή, Κείμενα-Νεοελληνική μετάφραση-Κατάταξη*, Αθήναι 1962, 28, σ. 322-335.
14. Βλ. ΚΑΦΑΝΤΑΡΗ Α΄ 88, σ. 502-504-506 και ΕΥΡΙΔΙΚΗΣ Ι. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ, *Παραμύθια Μολύβου (Μυτιλήνης)*, Νουμάς έτος Δ΄ (1906).
15. Βλ. ΚΑΦΑΝΤΑΡΗ Β΄ 219, σ. 544-550 και ΣΤΕΛΛΑΣ ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ-ΠΕΤΡΑΚΗ, *Παραμύθια της Σμύρνης*, βιβλίο τέταρτο Αθήναι 1969.
16. Βλ. ΚΑΦΑΝΤΑΡΗ Α΄ 86, σ. 497-500 και ΕΥΡΙΔΙΚΗΣ Ι. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ό.π.
17. Βλ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια, τόμοι Α΄ και Β΄, Βασική Βιβλιοθήκη* 46. και 47., Αθήναι 1958 (στο εξής ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ), Α΄, σ. 56.
18. Βλ. ΚΑΦΑΝΤΑΡΗ Α΄ 43, σ. 283 καθώς και ΜΑΡΙΑΝΝΑΣ ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ 76-77.
19. Βλ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΜΕΓΑ, *Ελληνικά παραμύθια*, Εκλογή, έκδοση τρίτη επιμνημένη, τ. Α΄ και Β΄, Αθήναι 1962 (στο εξής ΜΕΓΑ Α΄ ή Β΄) σ. 164-165.
20. Πρβλ. ΜΑΡΙΑΝΝΑΣ ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ 130, 134.

21. Βλ. ΚΑΦΑΝΤΑΡΗ Β' 174, σ. 335 και ΜΑΡΙΑΣ ΑΜΠΑΤΖΗ, *Παραμύθι μικρασιατικό*, Λαογραφία τ. ΚΗ' (1972).
22. Βλ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ Β', σ. 155 και Θ. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ, Λαογραφία 12, σ. 162.
23. Βλ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, Β' 27-28.
24. Πρόκειται για την «παραλλαγή» -δημοτικό τραγούδι με κυρίαρχο το παραμυθιακό στοιχείο- του Γιάννη και της Μαρίας, βλ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ Α' σ. 114.
25. Βλ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ Α' σ. 115, Β' στ. 1-3 και Ν. ΛΑΣΚΑΡΗ, *Η Λάστα και τα μνημεία της*, εν Πύργω 1902.
26. Βλ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ Α' σ. 116, Γ' στ. 1-3 και Α. ΜΑΝΟΥΣΣΟΥ, *Τραγούδια εθνικά*, Κέρκυρα 1850.
27. Βλ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ Α' σ. 114 και Θ. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ, Λαογραφία 5 σ. 177.
28. ΜΑΡΙΑΝΝΑΣ ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, 117.
29. Βλ. ΑΝΝΑΣ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ σ. 37-38 και ΜΑΡΙΕΤΤΑΣ ΜΙΝΩΤΟΥ, *Παραμύθια από τη Ζάκυνθο*, Λαογραφία 10 (1929-1932) σ. 413-416.
30. Βλ. ΜΕΓΑ Β' σ. 131.
31. Βλ. ΜΕΓΑ Α' σ. 45.
32. Βλ. ΝΙΚΗΣ ΜΑΡΑΓΚΚΟΥ, *Παραμύθια της Κύπρου*, Αθήνα 1994, σ. 26-27. Έτσι -χάρη στη μαγική υφή τους- χωρούν σε μικρούς καρπούς φορέματα και σε πολλά άλλα παραμύθια, όπως πχ. αυτά της ηρωίδας του παραμυθιού *Το χρυσό βεργί* από την Ήπειρο. Βλ. ΚΑΦΑΝΤΑΡΗ Α' 18, σ. 125-129 και J. ΡΙΟ, *Contes populaires grecs*, Copenhagen 1879.
33. Μαρτυρούνται π.χ. *άραχνια* υφάσματα, *χιτώνες άραχνώδεις* ή *χιτώνες οἱς άραχνῶν μίτος έρίσειεν* άν πρβλ. ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ, ΡG., 58, στ. 501, ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ, ΡG, 36, στ. 24' βλ. εκτενέστερα Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕ, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, τ. Στ', Αθήναι 1955, *Περί τα βυζαντινά φορέματα* σσ. 274-276. Αξίζει εδώ να θυμηθούμε ιδιαίτερα τα *ύπερ άραχνίου εις λεπτότητα νήματα* από τα οποία είχαν φτιαχτεί υφάσματα, που έφερε δώρο η Δαναήλις, βυζαντινή αρχόντισσα από την Αχαΐα στα τέλη του 9ου αιώνα, στον αυτοκράτορα Βασίλειο Α' τον Μακεδόνα. Ήταν τόσο λεπτά που διπλωμένα χωρούσαν σόν κόνδυλο καλάμου. Πρβλ. *Οί μετά τόν Θεοφάνην*, όπου παραπάνω 318 15-18.
34. Βλ. ΚΑΦΑΝΤΑΡΗ Α' 65, σ. 403 και ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ (Νισύριος), *Γλωσσική ύλη της νήσου Νισύρου*, Ζωγράφειος Αγών τ. Α' (1891).
35. Βλ. ΜΕΓΑ Α' σ. 93.
36. Βλ. ΚΑΦΑΝΤΑΡΗ Α' 66, σ. 412-413 καθώς και ΑΘΑΝ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, *Τα Κυπριακά* τ. Β' εν Αθήναις 1891.
37. Βλ. ΚΑΦΑΝΤΑΡΗ Α' 88, σ. 504-505.
38. Βλ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ Β' σ. 45-46.
39. Πρβλ. Η. Ν. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗ, *Ανθολογία 1708-1940*, έκδοση τετάρτη, Αθήναι π.χ., σ. 233.
40. Πρβλ. ΜΑΡΙΑΝΝΑΣ ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ 48.
41. Βλ. ΜΕΓΑ Α' 153-154, και ΜΑΡΙΑΣ ΛΙΟΥΔΑΚΗ, *Στης γιαγιάς τα γόνατα* Αθήνα 1932, σ. 60 καθώς και ΚΑΦΑΝΤΑΡΗ Α' 41, σ. 272. Σε άλλη κρητική παραλλαγή χρειάστηκε να κεντήσει την ιστορία της με τρίχες από τα μαλλιά της σε τρία μαντήλια, βλ. ΑΝΝΑ ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ 239.
42. Βλ. ΚΑΦΑΝΤΑΡΗ Β' 205, σ. 468-486 και ΣΤΕΛΛΑΣ ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ-ΠΕΤΡΑΚΗ, *Παραμύθια της Σμύρνης*, βιβλίο τρίτο Αθήναι 1967.
43. Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης (1851-1911) από το διήγημα *Άγια και πεθαμένα*, πρώτη δημοσίευση στην εφημερίδα «Ακρόπολη» 10-11/2/1896' βλ. *Αλ. Παπαδιαμάντη Άπαντα*, κριτική έκδοση Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, τ. 1-5, Αθήνα 1989', τ. 3, 117-130.

RÉSUMÉ

Barbara Koutava-Delivoria,
*Le travail fait à la main et surtout la broderie
dans les contes populaires grecs*

Les références au travail fait à la main dans les contes populaires grecs ne sont pas rares. On présente les plus caractéristiques en s'intéressant à celles qui concernent les ouvrages féminins et surtout la broderie. Une comparaison aux trouvailles semblables dans les chants populaires grecs montre que la capacité dans la broderie était vraiment appréciée: c'était une sorte de qualité suprême pour une fille du 19e et du 20e siècle et dans toutes les régions helléniques. Cette thèse devient très claire dans un conte provenant de Smyrne et une nouvelle de Al. Papadiamantes. Les héroïnes de ces récits appartenant à la même période brodent d'une manière excellente et sont vraiment habiles: pour la deuxième on lit que son idéal était «d'arriver à broder aussi bien que dans les contes».